

Bírálati vélemény

Tóth Sándor László

A magyar törzsszövetség politikai életrajza

(A magyarság a 9—10. században)

c. MTA doktori értekezéséről

A szerző a IX. és a X. századi magyar őstörténetet (vagyis a korai magyar történelem ezen két évszázadának, egész pontosan a 830-as évektől az 1030-as évekig terjedő időszaknak históriáját) vizsgálja alapvetően az írott források segítségével. De bizonyos esetekben tekintettel van a régészeti és a nyelvtörténeti kutatások eredményeire, ill. azok forrásainak adataira is (ld. pl. 229—239.).

A legfontosabb írott forrás számára is, miként ez más kutatók esetében is így van, a tudós bizánci császár, Bíborbanszületett Konstantinos műve A birodalom kormányzásáról (De administrando imperio; rövidítve: DAI). A bizánci munka három magyar vonatkozású fejezete (38—40.) közül értelemszerűen a 38. áll vizsgálódásának középpontjában. A 38. fejezetet az eddigiektől eltérően új felfogás, új koncepció alapján dolgozza fel. Ennek lényege a következő. A kutatás mindeddig – néhány kivételtől (így például Macartney, Grégoire) eltekintve – alapvetően a 38. fejezet leírását lineáris ábrázolásnak tekintette, eszerint ebben a caputban a jóval korábbi időktől a Kárpát-medencei honfoglalásig terjedő história folyamatos elbeszéléséről van szó. Ezzel szemben Tóth Sándor László felfogása szerint azonban a 38. fejezet nem lineáris elbeszélést ad, hanem két történet párhuzamos narratíváját tartalmazza. Ami azt jelenti, hogy a 38. fejezetben két (egymásról nem tudó) magyar hagyományt dolgoztak össze a császár és munkatársai. E két magyar eredetű hagyomány „ugyanazon időszakról szól, ugyanazokat az eseményeket, történeti személyeket, népeket említi” (ld. pl. 515.). Úgy vélem, hogy e koncepció alkalmazása számos új, eredeti tanulsággal járt.

Így a magyar eredetű hírforrások alapján megrajzolt két történet tartalmaz egy-egy magyar szállásváltást (Levediából Etelközbe, ill. Etelközből a Kárpát-medencébe való átköltözést), mindkét történetben nagy szerepet kapnak a magyar—kazár kapcsolatok, mindkét elbeszélés besenyő támadással zárul, s mindkét sztori szerepelteti a keletre költözött szavárd magyarokat (savartoi asphaloi). (68—69., 88—90., 515—517. stb.).

A szövegben kétségtelenül meglevő ellentmondások a különböző (magyar, bizánci) eredetű, különböző szemléletű és különböző korból származó szövegrészek hibás kompilációjának tulajdoníthatók (68—69., 89—90., 515—517.).

Tóth Sándor László megállapítása szerint a 38. fejezet ún. két kazár története a 830-as évektől a honfoglalásig (895-ig) terjedő időszakot tartalmazza; és a szerző általában határozottan ragaszkodik a fejezet szövegének lehetőleg szószerinti értelmezéséhez. Mindeközben természetesen messzemenően igyekszik figyelembe venni a korábbi kutatók (pl. Macartney, Grégoire, Moravcsik, Jenkins stb.) szövegkritikai megállapításait és a forrás tartalmára vonatkozó következtetéseit.

Így elfogadja az első kazár történet azon kijelentését, miszerint a magyarok három évig együtt éltek és együtt harcoltak a kazárokkal. Ezt az időt azonban korábban a szakemberek nagy része több száz éves (pl. 200—300 éves) együttélésre értelmezte. Tóth Sándor László szerint viszont mindössze néhány éves, rövid időszokról van szó, de a magyarokat ekkor is csak laza vazallusi függés kapcsolta össze a kazárokkal, ami szövetségi viszonynak is minősíthető (126—129., 516—517.). Ugyanakkor a rövid idejű magyar—kazár együttélés (kazár befolyás) nem gyakorolhatott a magyarságra akkora hatást, amit eddig a kutatók többsége elismert a törzsszövetség megszervezésével, a nomád állam létrehozásával, a szakrális kettősfejedelemség kialakításával, a majd 400 nyugati ótörök szó átvételével, a letelepült életmód elterjedésével kapcsolatban vallott a feltételezett 200—300 éves együttélés nyomán. Egyébként Tóth Sándor László az együttélésre két időpontot is megjelölt különösebb

érvelés nélkül (850—860-as évek fordulója, ill. 870—880-as évtized). (Ehhez l. pl. 125—126.). Az ún. párhuzamos szerkesztésmódnak tulajdonítható Tóth Sándor László szerint az, hogy a 38. fejezetben kettő fontos magyar—besenyő háborúskodásról tudósít a bizánci forrás, holott bizonyíthatóan csak egyetlen ilyen jelentős háborúskodás zajlott le, mégpedig a 894—895-ös időszakban. Ez vezetett el a magyar honfoglaláshoz. Ezt megelőzően nem igazolható a magyarokat Levediából kivető kangar—besenyő támadás (515—517.; Tézisek 11.).

Külön fontos kérdésként számos helyen felvetődik a dolgozatban Levedia és Etelköz fogalma és egymáshoz való viszonya. Mindegyikről a szakemberek számos véleményt fogalmaztak meg. Tóth Sándor László is elmondja a maga nézeteit. Eszerint Levedia és Etelköz két azonos jelentésű fogalomnak tekinthető: egyrészt törzsi szállásterület volt mindkettő kisebb vidék formájában, másrészt pedig nagy kiterjedésű földterületként egyaránt a Don és az Al-Duna közötti törzsszövetségi magyar szállásföldet jelentették. Mindkét terület különben az éppen aktuális vezér (fővajda, fejedelem) törzsének a szállásföldje volt. Arról azonban nem esik szó, hogy mikor és miként jutott Levedi vezértörzsi szállásföldje (=Levedia) az Árpádok kezére Etelköz néven a Déli Bug mentén. Feltételezhetően ez Árpád fejedelemmé választásával függött össze. Egyértelműen úgy foglal állást, hogy Árpád fejedelemsége alatti magyar—kazár viszony a 895. évi honfoglalásig változatlanul a korábbi laza vazallusi függés formáját mutatja. Az események alapján a tényleges politikai kapcsolatok ennél azonban változatosabb (és kedvezőtlenebb) képet mutatnak. Mégiscsak a kagán által javasolt két személy (Álmos és Árpád) közül kellett fejedelmet választaniuk és állítaniuk a törzsi vezetőknek kazár szertartás szerint a törzsszövetség élére. Feltételezésem szerint a kavarak befogadásáért az ilyen esetekben szokásos kegyetlen bosszúállástól a kazárok azért mondhattak le a magyarokkal szemben, mert a béke megőrzése érdekében a magyarok vezetői vállalták a kazárok -- szláv, rusz és besenyő -- ellenfeleinek fegyveres féken tartását rendszeres támadásaik révén. Ez meg is történt a muszlim források

idevonatkozó adatai szerint. Mindez pedig azt bizonyíthatja, hogy a magyar törzsszövetségben 895-ig a kazár kagán hathatós politikai befolyása érvényesült (ZIMONYI 2005. 250—259.). Erősebb megfogalmazásban „a magyar törzsszövetség... a honfoglalásig a Kazár Kaganátus része volt” (ZIMONYI 2005. 276.).

A dolgozat címének megfelelően a szerző sokat foglalkozik a magyar törzsszövetség történetével (An.: Hetumoger~Hetümadzser), amely a IX. század első felében jött létre Levedi vezetésével, aki a IX. század közepétől a 870-es—880-as évekig protos voevodosként, azaz első vagy fővajdaként, ill. gyulaként irányította a magyar törzsszövetséget (250.). E politikai szervezetet Tóth Sándor László steppei szövetségi/szövetséges nomád államnak tekinti, amely Szent István koráig állt fent, István alatt európai keresztény monarchiává fejlődött, és ebben a formában csatlakozott a Magyar Királyság Nyugat-Európához (ld. pl. 506., 526.).

A 870-es—880-as években (pontosabban nem lehet megállapítani) Etelközben Álmos mellőzésével a kazár kagán jóvoltából a törzsszövetség vezetőjének (fejedelmének) Árpádot választották meg, aki ettől kezdve a X. század első évtizede végéig nagyfejedelemként (megas arkhon) állott a magyarság élén (440.).

A sokféle rang, méltóság, cím eredetével, funkciójával, viselője személyének változásaival kapcsolatban meglehetősen gyakran foglalkozik Tóth Sándor László. Itt csak az ún. szakrális kettős királyságról (fejedelemségről) alkotott véleményét értékelem. A muszlim szerzők (Ibn Rusta és Gardézi) nyomán a kettős rendszer meglétét elfogadja a kündü és a gyula vezetésével. Ezt én is elfogadom, de azzal már nem értek egyet, miszerint a kettős rendszer nem vallási, nem politikai, hanem etnikai jellegű volt, minthogy a kavar kündü és a magyar gyula irányításával működött. Ezt az állítását semmiféle adat vagy analógia nem erősíti meg. Ibn Rusta és Gardézi szerint mind a kündü (a főkirály), mind pedig a gyula (a másik király, az alkirály) a türkök, azaz a magyarok királyai voltak, a kavarkhoz nem kapcsolódtak. A kettős uralkodói rendszert kiterjeszti Levedi és Árpád korára is, minthogy

szerinte Levedinek Álmos volt a fejedelemtársa második számú vajdaként, Árpádnak mint nagyfejedelemnek pedig Ku(r)szán kündüként volt a fejedelemtársa. Azonban Álmosnak vajdai titulusa mellett a görög szövegben nem a deuteros 'második' jelentésű szó, hanem a 'más, másik' jelentésű heteros szó áll. Más, ill. másik vajdából pedig – Levedi és Álmos mellett – legalább még 6 másik vajda állott törzsfőnökként az egyes törzsek élén. Ku(r)szán kündü méltóságára pedig nincs is megbízható adatunk (124—125., 286—288., 293—294., 434—436., 440., 518—519.).

A dolgozat elsősorban politika- és hadtörténeti munka, de természetesen érdemben foglalkozik a honfoglaláskori magyarság életmódjával is, amit a vonatkozó régészeti leletek gyér száma helyett az írott források segítségével értékel. Elfogadható számomra az, hogy a magyarságot ezen kútfők beállítása szerint alapvetően nomád népnek minősíti. Kétségtelen, hogy a nagyszámú nyugati ótörök jövevényszavak alapján komplexebb (ún. vegyes) gazdálkodás is szóba jöhet, de ehhez megfelelő számú és országos elterjedtségű régészeti leletekre is szükség lenne! Amíg azonban ilyenek nincsenek, addig maradnak az írott források és a nyugati ótörök jövevényszavak bizonyos csoportjai.

Egyetértek azon véleményével is, mely szerint a Kárpát-medencei honfoglalásban nagy szerepet játszott a besenyők etelközi támadása, minthogy a magyarokat ez készítette Etelköz elhagyására és a Kárpát-medence megszállására a 894—896-os időszakban (312., 320.).

A Tóth Sándor László által vallott nomád életmódhoz szorosan hozzátartoztak a kalandozások, amelyeket – kétségtelenül nagy túlzással – világtörténeti jelentőségű eseményeknek minősít a szerző. Helyesen fogalmaz viszont akkor, amikor azt vallja, hogy a zsákmányszerző portyázások (ld. német Raubzüge) keretei változatosak voltak, mivel a törzsszövetségi hadjáratok mellett egy-egy törzs, ill. néhány törzs által végrehajtott rablóhadjáratok is előfordultak (457., 460., 483., 525.).

Eddig azok a kritikai megjegyzéseim szerepeltek, amelyekben a szerző által megfogalmazott nézetekkel vagy teljes egészében vagy pedig jelentős részben egyetértettem.

A továbbiakban azok az észrevételeim következnek, amelyek azt fejezik ki, hogy vagy teljes mértékben, vagy pedig jelentős mértékben nem értek egyet Tóth Sándor László véleményével.

Most legelőször István királynak Gyulával, Keánnal és Ajtonnyal vívott fegyveres küzdelmeihez fűzött szerzői megjegyzéseivel kívánok foglalkozni korábbi írásaim nyomán.

Gyula a maga törzsével korábbi (Kelet-magyarországi, Tisza melléki) szállásföldjéről szerintem a X. század második felében költözött a Marostól északra elhelyezkedő vidék (Észak-Erdély) területére. Itt megtagadta az engedelmességet a királynak, és teljesen önálló, Istvántól független fejedelemség megteremtésére törekedett. A Képes Krónika szerint „noha Szent István igen gyakran intette, mégsem tért Krisztus hitére, és a magyarokkal szembeni jogtalankodásaival sem hagyott fel.” Anonymus pedig azt mondja, hogy Gyula „sokszor cselekedett Szent István király ellen”.

Feltételezésem szerint Gyula szoros szövetségben állott a Marostól délre elterülő részek urával, a bolgárok és a szlávok vezérével, Keán kagánnal. Valószínű, hogy Keán (< kagán) dél-erdélyi kaganátusa ekkor már – Taksony fejedelemsége óta – laza formában Magyarországhoz kötődött, ill. tartozott. A későbbi események alapján úgy vélem, hogy mindketten (ti. Gyula és Keán) a bolgár cár szövetségesei voltak. Viszont a korábbi magyar–bolgár jó kapcsolatok helyére – István húgának a bolgár trónörökös által történt durva eltaszítása miatt – ellenséges viszony lépett. Velük szemben ezért István Bizánchoz közeledett.

A Gellért legenda egyik adata szerint ugyanakkor Ajtony és Gyula is szemben álltak egymással. Így joggal feltételezhető az, hogy Ajtony a király oldalán harcolt Gyula ellenében (1003-ban). Ezt megelőzően 1002-ben Ajtony a királya megbízásából kötött szövetséget II.

Basileios bizánci császárral Vidin városában, ahol a pogány magyar főember felvette a bizánci kereszténységet is – nyilvánvalóan a basileustól. Az ekkor létrehozott magyar–bizánci szövetség jól és összehangoltan működött: 1003-ban II. Basileios a bolgár cár, Sámuel ellen kezdett nagyszabású háborúba, ugyanebben az időben István a saját ellenfelei, előbb Gyula, majd pedig még ugyanabban az esztendőben (1003-ban) Keán ellen indított hadat, ennek során mindkét ellenfelét legyőzte a király; (MAKK 1992. 61—63.; MAKK 1996a. 53—55.).

Ami István legnagyobb hazai (belföldi) ellenfelét, Ajtony vezért illeti, 1002-től hosszú évtizedeken keresztül jó viszonyt ápolt Bizánccal, amely politikailag támogatta őt. Viszont fokozatosan Ajtony szembekerült Istvánnal. Egyik forrásunk szerint nagy hadseregében bízva mindenben ellenszegült a királlyal, akit egyáltalában nem tisztelt. A Gellért-legenda azt állítja, hogy Ajtony – mintegy szuverén uralkodóként lépve fel – még adót is kivetett a királyra, hiszen megvámoltatta az Erdélyből Maroson érkező királyi sószállítmányokat. A fegyveres összecsapásokkal kapcsolatban számos évszám vetődött fel. A Tóth Sándor László dolgozatában szereplő 1008 helyett én az 1028-as dátumot fogadom el, mivel a Gellért-legenda szerint Ajtony leverését hamarosan követte a csanádi püspökség megalapítása, s minthogy ezt az eseményt a Pozsonyi Évkönyv 1030-ra helyezi, nyilván a legnagyobb valószínűséggel ezen időpontra (=1028-ra, ill. 1028 tájára) tehető az új püspökség alapítása. (Erre l. pl. KRISTÓ 1965. 5—19.).

Ezzel zárult az az országegyesítő politika, amit még Géza nagyfejedelem kezdett el, és István királyként fejezett be. Szükség is volt a magyarság erőinek egyesítésére, mert 1030-ban nagy és veszélyes német támadás érte a királyságot, amelynek Magyarország meghódítása és hűbéri függésbe kényszerítése volt a célja. Az ország egyesített erői azonban sikerrel verték vissza Konrád német uralkodó támadását 1030-ban.

Mindenesetre a fentiek alapján – Tóth Sándor László véleményétől eltérően – az ún. hatalmi dualizmus nem 1008 táján hanem 1028 táján szűnt meg a Magyar Királyságban (513.).

Kritikai észrevételeim zárásaként egyet nem értésemet fejezem ki Tóth Sándor László azon – érdekes, a szakirodalomban egyébként nem ismeretlen – következtetésével kapcsolatban, amelyben a szerző határozottan azt állítja, hogy a magyar törzsszövetségben a csatlakozott kavarak nem alárendelt katonai segédnép voltak, hanem minden szempontból „vezető helyet töltöttek be a törzsszövetségben katonai és politikai értelemben is” (294—295.). Ennek igazolására a császári munka 39. (ún. kavár) fejezetére hivatkozik, mely szerint a kavarakat „mivel pedig a háborúkban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül az első törzsek rangjára emelték őket”. (HKÍF 127., 127. 150. jegyz.). A valóságban a korabeli gyakorlat szerint a kötelező katonai szolgálat a sztyeppen a csatlakozott, ill. meghódított népek szigorú kötelezettsége volt, amelynek megszegőit súlyos büntetések érték a vezető etnikum uralkodóinak részéről (ZIMONYI 2005. 104—105.).

Tóth Sándor László gazdag tudományos tevékenységet mondhat magáénak: amelyet 7 könyv, 9 könyvszerkesztés, 90 szakcikk és tanulmány, valamint 60 egyéb írás képvisel.

Egyetemi tanulmányait 1980-ban fejezte be, és már első szakmai írása is östörténeti jellegű volt. Az idők során gyakorlatilag az ún. magyar östörténet csaknem minden történelmi tartalmú kérdésével foglalkozott. Munkásságát a teljes írott forrásanyag áttanulmányozása és a vonatkozó óriási terjedelmű szakirodalom egészének tüzetes felhasználása jellemzi. Mindez doktori disszertációjában is maradéktalanul érvényesül. Az 564 oldalas disszertációban 25 oldalas bibliográfiai jegyzék található, a rendkívül gazdag hazai és külföldi irodalom tanulmányozása mellett közel 4100 tételes lábjegyzetanyag tanúskodik a források gondos felhasználásáról. Kreatív gondolkodású és ötletgazdag kutató, aki minden egyes témával kapcsolatban a korábbi vélemények ismertetése és a kútfőanyag alkotó elemzése után

elmondja a maga álláspontját. Megállapításai számos esetben gazdagítják ismereteinket. Ugyanakkor – s ez külön nagy érdeme a dolgozatnak – a munka minden egyes kérdésben kreatív módon, korrekt vita formájában feldolgozza az eddigi eredményeket, amelynek sajátos következményeként ez a disszertáció minden további őstörténeti kutatásnak az alapja lesz. Megkerülhetetlen őstörténeti kézikönyvként fogják használni, mivel a nagy téma bármelyik részének tanulmányozásához igen hasznos segítséget fog nyújtani.

Határozott véleményem az, hogy Tóth Sándor László eddigi tudományos munkássága, szakmai közéleti tevékenysége, valamint a jelen dolgozata révén megfelel az akadémiai doktori cím megszerzési követelményeinek. Ezért a nagy munkával elkészített színvonalas és értékes disszertáció nyilvános vitára bocsátását támogatom, egyúttal javasolom az akadémiai doktori cím odaítélését a szerző számára.

Szeged, 2017. január 15.

/Dr. Makk Ferenc/

professor emeritus

SZTE BTK